

Актуальні питання міжнародного публічного права, міжнародного приватного права і права ЄС

Порушення прав дітей у ХХІ ст.: виклики, загрози та шляхи подолання

*Клочко Єлизавета Вадимівна,
студентка 4 курсу
спеціальності «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
ННІ міжнародних відносин, історії та філософії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Порушення прав дітей є однією з найгостріших соціальних проблем сучасності. Діти, як найбільш вразлива категорія населення, потребують особливого захисту і підтримки з боку держави та суспільства. На жаль, у ХХІ столітті ці права часто опиняються під загрозою через численні соціальні, економічні, політичні та культурні фактори. В умовах глобалізації, розвитку цифрових технологій, збройних конфліктів, економічних криз та зміни сімейних структур виникають нові форми порушень прав дітей. Серед них – дитяча праця, насильство в сім'ї, сексуальна експлуатація, безпритульність, відсутність доступу до освіти та медичних послуг, а також порушення прав у цифровому середовищі.

Міжнародне співтовариство визнало важливість захисту прав дітей, що відображено в численних конвенціях та деклараціях, зокрема в Конвенції ООН про права дитини. Однак, незважаючи на значний прогрес, багато дітей в усьому світі досі стикаються з порушеннями своїх основних прав. У цьому контексті надзвичайно важливо виявити основні виклики та загрози, з якими стикаються діти в сучасному світі, а також розробити ефективні механізми для їх захисту.

На початку ХХ ст. окремі положення щодо захисту дітей були включені в міжнародні угоди між деякими країнами. Проте перший загальний нормативний акт, що закріплював захист усіх дітей, з'явився лише у 1924 р. у формі Женевської декларації. Основний акцент у ній робився на забезпечення дітей від голоду та недбалого ставлення з боку дорослих. Водночас документ не враховував власні потреби дітей та їхні погляди щодо того, що для них є необхідним. Важливо зазначити, що ця декларація не мала юридично обов'язкової сили, і держави не були зобов'язані дотримуватися її положень.

Подібна ситуація спостерігалася і у 1959 р., коли ООН прийняла Декларацію прав дитини. Хоча цей документ містив більш розширений перелік прав, включаючи права дітей з інвалідністю, він також не мав юридично

зобов'язувального статусу. Водночас зростання суспільної уваги до проблем дитинства сприяло формуванню міжнародного дискурсу щодо необхідності кодифікації прав дитини в юридично обов'язковому документі. У результаті численних обговорень у 1989 р. була ухвалена Конвенція ООН про права дитини, яка встановила систему міжнародного захисту прав дітей. Були також засновані додаткові організації та інституції для забезпечення прав дітей, зокрема Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та Комітет ООН з прав дитини [7, с. 11].

Конвенцію ООН «Про права дитини» називають «Світовою конституцією прав дитини». Після ратифікації вона стає частиною національного законодавства, зобов'язуючи уряди забезпечити дітям безпечні умови, якісну освіту, медичний захист і гідний рівень життя. Крім того, вона закріплює право дитини на батьківську турботу, спільне проживання з батьками та визначає права й обов'язки батьків щодо виховання дітей. Вона визнає дитину як суб'єкта права та зобов'язує держави, які її підписали, сприяти підготовці дітей до самостійного життя, їхньому нормальному розвитку та формуванню особистості відповідно до загальнолюдських цінностей [3].

Законодавство України у сфері охорони дитинства базується на Конституції України, Сімейному кодексі України, Конвенції ООН про права дитини та ратифікованих міжнародних договорах. Його основу складає Закон України «Про охорону дитинства» та інші нормативно-правові акти, що регулюють відповідні суспільні відносини.

Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як національний пріоритет і встановлює ключові засади державної політики для гарантування прав дитини на життя, здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, він захищає дітей від будь-яких форм насильства, визначає порядок використання дитячої праці та ін. [2].

В Україні підходи до реалізації прав дітей нині зазнають значних змін. Це пов'язано з кількома факторами, серед яких — збільшення уваги з боку держави до потреб дітей, удосконалення системи контролю за виконанням законодавства в сфері охорони дитинства та розвиток установ, що забезпечують соціально-правовий захист дітей. Крім того, велике значення має вторгнення росії в Україну в 2022 р., що призвело до безлічі порушень прав, в тому числі прав дітей, а саме: незаконні вивезення дітей з території України, вбивства, катування, незаконне позбавлення волі та навіть використання з метою отримання військової переваги. Подібні дії вимагають перегляду підходів до захисту прав дітей та удосконалення механізмів міжнародної правової підтримки.

На міжнародному рівні, відповідно до резолюцій Ради Безпеки ООН № 1261 (1999), 1882 (2009), 1998 (2011) і 2225 (2015), було визначено шість найбільш серйозних порушень прав дітей у збройних конфліктах. Серед них: вбивства та завдання тілесних ушкоджень, примусове залучення неповнолітніх до збройних угруповань і їх участь у бойових діях, сексуальне насильство, викрадення, напади на освітні та медичні установи, а також обмеження доступу до гуманітарної допомоги. Водночас згідно з Кримінальним кодексом України

та положеннями Римського статуту МКС ці дії можуть бути кваліфіковані як різні види міжнародних злочинів [10].

Міжнародне гуманітарне право вимагає захисту цивільних осіб, зокрема дітей, від наслідків воєнних дій і застосування заходів для уникнення загибелі цивільних. Росія здійснює напади на цивільну інфраструктуру, що призводить до загибелі та поранення дітей. Згідно з Звітом ОБСЄ, російські військові порушують принципи міжнародного гуманітарного права. За даними Офісу Генерального прокурора, станом на квітень 2023 р. загинуло 470 дітей, 949 отримали поранення. Через постійні обстріли та руйнування інфраструктури в багатьох містах діти не можуть отримати необхідну медичну допомогу. Тому родини змушені переїжджати або виїжджати за кордон у пошуках лікування, протезування та реабілітації.

Також міжнародне право забороняє вербувати дітей до 15 років для участі у бойових діях, що є воєнним злочином згідно з Римським статутом МКС. Україна та росія, ратифікувавши Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, зобов'язалися не допускати участі неповнолітніх у збройних конфліктах. Однак росія залучає дітей до війни, використовуючи їх як шпигунів, коректувальників обстрілів і в примусовій мобілізації на окупованих територіях. Для вербування застосовуються методи, зокрема мілітаризація освіти та військово-патріотичні рухи. В Україні відкрито кримінальні провадження щодо використання дітей у збройному конфлікті, зокрема для збору розвідданих та примусового отримання паспортів рф [4].

Окрім України, права дітей під час воєн продовжують порушуватися по всьому світу. В Ємені хуситські бойовики активізували вербування дітей у свої ряди, залучаючи неповнолітніх, деяким з яких лише 13 років. [13] У Демократичній Республіці Конго ситуація ще більш загрозлива: з квітня 2022 по березень 2024 р. було зафіксовано понад 8 000 порушень прав дітей. Вони ставали жертвами вербування, насильства та сексуальних злочинів з боку озброєних угруповань, які несуть відповідальність за 98% цих злочинів [8]. В Секторі Газа також відбуваються жорстокі порушення прав дітей. Ізраїльські авіаудари спричинили загибель десятків мирних жителів, серед яких були жінки та діти. Це черговий доказ того, що діти в умовах війни найчастіше стають невинними жертвами [9].

Ці події ще раз доводять, що війни завжди мають руйнівний вплив на найуразливіші категорії населення – дітей. Міжнародна спільнота повинна активніше втручатися, щоб захистити права дітей та не допустити їх експлуатації у збройних конфліктах.

Конвенція про права дитини детально розглядає економічні та соціальні права неповнолітніх. Зокрема, ст. 26 гарантує право на соціальне забезпечення, ст. 27 – право на гідний рівень життя, ст. 32 – захист від економічної експлуатації та небезпечної праці. Документ також забороняє будь-яку діяльність, що може зашкодити здоров'ю, освіті чи розвитку дитини. Окрема стаття (ст. 23) присвячена правам дітей з фізичними або розумовими вадами [3].

Незважаючи на те, що Конвенцію ратифікували 193 країни світу і, таким чином, зобов'язалися виконувати її положення, ми спостерігаємо, що на практиці її положення виконуються частково або взагалі ігноруються.

Найважливішим фактором, що має значний і довготривалий вплив на дітей є бідність. Вона пов'язана з низькою якістю житла, голодом, бездомністю, неналежним доглядом за дітьми, небезпечними районами та недостатньо фінансованими школами. Крім того, діти з малозабезпечених сімей мають вищий ризик когнітивних, емоційних і фізичних проблем, таких як затримки розвитку, поведінкові розлади, астма, недостатнє харчування та підвищена смертність у ранньому віці.

Діти, які живуть у бідності, також частіше стикаються з насильством, експлуатацією та порушеннями прав. Економічний тиск змушує сім'ї віддавати дітей у ранні шлюби, залучати їх до небезпечної праці чи комерційної сексуальної експлуатації.

Згідно з даними ЮНІСЕФ, у світі проживають приблизно 640 мільйонів жінок і дівчат, які були видані заміж до досягнення 18-річного віку. Це явище є наслідком культурних традицій, соціального тиску та, насамперед, бідності. Для багатьох батьків шлюб їхніх дочок сприймається як спосіб покращити матеріальне становище родини. При цьому дівчата часто не мають впливу на вибір свого партнера; це рішення здебільшого приймають батьки або чоловіки-родичі. Крім того, вони нерідко виходять заміж за значно старших чоловіків.

Наприклад, у деяких сільських районах Індії дитячі шлюби є поширеною практикою, що пов'язано з соціальним тиском та економічними труднощами сімей. Також, за даними ООН, понад 45% дівчат у Сомалі виходять заміж до 18 років, що є наслідком культурних традицій та недостатнього контролю з боку уряду. Прогрес у боротьбі з дитячими шлюбами здебільшого відбувся вже в Індії, хоча саме там їх досі найбільше. Покращення також спостерігається в Бангладеш, Ефіопії, Мальдівах та Руанді завдяки економічному розвитку і доступу до освіти. Водночас у Західній та Центральній Африці, а також у Латинській Америці, де є великі соціально-економічні розриви, прогрес майже відсутній. ЮНІСЕФ вважає, що для повного викорінення дитячих шлюбів знадобиться ще 300 років [1].

Освіта є ключовим фактором у зниженні рівня насильства, експлуатації та ранніх шлюбів. Діти з більш освічених сімей мають менший ризик стати жертвами фізичного насильства та нехтування. Проте для багатьох бідних дітей школа може стати додатковим джерелом загроз через високий рівень агресії, булінгу та нестачу ресурсів. Багато шкіл у бідних громадах страждають від переповненості, нестачі кваліфікованих педагогів і необхідного обладнання, що ускладнює навчальний процес.

У Нігерії діти, що живуть у бідних районах, часто стикаються з недостатньо фінансованими школами, переповненими класами і відсутністю кваліфікованих вчителів. Це серйозно впливає на їхнє навчання та розвиток. За даними World Bank, багато дітей з бідних сімей не мають змоги закінчити школу і часто змушені працювати, щоб допомогти своїм родинам. Внаслідок цього вони стикаються з обмеженими можливостями в майбутньому [11].

Транснаціональні корпорації (ТНК) неодноразово звинувачувалися в порушенні прав дітей через використання дитячої праці в своїх ланцюгах постачання. Це стосується як видобутку корисних копалин, так і сільськогосподарського сектору.

Виробництво какао в Західній Африці, зокрема в Кот-д'Івуарі та Гані, є однією з основних галузей економіки регіону. Однак ця індустрія має серйозні проблеми, зокрема використання дитячої праці та погані умови праці для фермерів. Какао в цих країнах є одним з основних експортних товарів, і більшість робіт з вирощування какао виконується на малих фермах, де діти та дорослі працюють у важких умовах. Nestlé, одна з провідних компаній у харчовій промисловості, визнала проблему дитячої праці в ланцюзі постачання какао-бобів. Компанія приєдналася до ініціативи, спрямованої на покращення умов праці та зменшення використання дитячої праці, включаючи сертифікацію фермерів та співпрацю з урядами. Незважаючи на зусилля Nestlé, компанія стикається з критикою через недостатню ефективність боротьби з дитячою працею. Звіти правозахисних організацій, таких як Human Rights Watch та Amnesty International, вказують, що проблема залишається актуальною [6].

Дуже поширеним є порушення прав дітей через неблагополуччя в сім'ї, зокрема через насилля. Таке насильство може бути як фізичним, так і емоційним, і його наслідки можуть мати тривалий вплив на розвиток дитини.

Ст. 19 Конвенції ООН про права дитини зобов'язує держави гарантувати захист дітей від будь-яких форм насильства, жорстокого поводження чи недбалого ставлення з боку батьків, опікунів або інших осіб, які піклуються про них. Основним завданням цієї статті є створення безпечного середовища, де кожна дитина буде захищена від будь-яких форм знущань чи експлуатації [3].

І знову ж таки, вона часто порушується в різних країнах світу через соціальні, економічні та політичні чинники. Одним з таких прикладів є справа подружжя Жанни Кай Вайтфезер та Дональда Ланца у США в 2023 р., які були засуджені за примусову працю та торгівлю людьми щодо своїх усиновлених темношкірих дітей. Вони змушували дітей виконувати важку фізичну працю, утримували їх у нелюдських умовах і піддавали расовій дискримінації [12].

Незважаючи на численні порушення прав дітей, міжнародні організації та національні законодавства продовжують боротися за їх захист. ООН та ЮНІСЕФ активно моніторять порушення та розробляють глобальні програми, а країни вдосконалюють законодавство, посилюючи відповідальність за порушення та забезпечуючи доступ до правосуддя.

Наприклад, у травні 2021 р. Кабінет Міністрів України ухвалив комплекс рішень для посилення соціального захисту сімей з дітьми та підтримки дітей-сиріт. Крім того, ухвалено Концепцію програми оздоровлення та відпочинку дітей, що включає фінансування за принципом «гроші ходять за дитиною» і можливість вибору батьками закладу для оздоровлення [5]. Ці рішення спрямовані на покращення соціального захисту дітей в Україні і показують, що органи влади не стоять на місці, а активно працюють над удосконаленням законодавства та впровадженням нових механізмів підтримки для забезпечення прав та благополуччя дітей.

Міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй (ООН) та її агентства, такі як ЮНІСЕФ, продовжують відігравати ключову роль у захисті прав дітей по всьому світу. ООН сприяє дотриманню прав дітей через механізми, як Рада з прав людини, та надає допомогу в кризових ситуаціях. ЮНІСЕФ забезпечує гуманітарну допомогу дітям у понад 190 країнах, зокрема в умовах конфліктів і катастроф. Правозахисні організації моніторять порушення прав дітей, надають правову допомогу та працюють над реформами для посилення їхнього захисту. Незважаючи на порушення, ці організації продовжують свою роботу, забезпечуючи допомогу та притягнення винних до відповідальності.

Таким чином, справжні зміни в захисті прав дітей можливі лише тоді, коли суспільство готове переглянути свої традиції, соціальні норми та культурні уявлення. Закони проти шкідливих практик є важливим кроком, але їх ефективність значною мірою залежить від готовності громад змінювати свої ставлення і переконання. Зокрема, викорінення гендерних стереотипів, зменшення бідності та поліпшення доступу до освіти є критично важливими для створення здорового середовища для розвитку дітей.

Важливо, щоб у процесі змін брали участь не тільки уряди, але й усі верстви суспільства – від родин до традиційних і релігійних лідерів. Соціальна мобілізація та підвищення обізнаності серед громад допоможуть створити атмосферу, в якій права дітей не тільки захищатимуться на папері, але й будуть реально захищені в повсякденному житті.

Особливо важливою є роль освіти. Вона не лише дає дітям знання про їхні права, але й формує впевненість у тому, що вони здатні захистити себе та інших від шкідливих традицій. Коли діти самі стають агентами змін, це створює потужний механізм, який може впливати на майбутні покоління.

Загалом, лише комплексний підхід, який поєднує зміни в законодавстві, освіті та соціальних нормах, може забезпечити ефективну боротьбу зі шкідливими культурними практиками. Держави та суспільства повинні усвідомити, що захист прав дітей – це не лише правова проблема, але й моральна та соціальна відповідальність кожного з нас.

Список використаних джерел:

1. Барсукова О. ЮНІСЕФ прогнозує, що потрібно 300 років, аби зникли дитячі шлюби. Де вони поширені?. Українська правда. Життя. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/05/06/254158/> (дата звернення: 03.04.2025).
2. Законодавство України з прав дитини. Палац творчості дітей та юнацтва Броварської міської ради Броварського району Київської області. URL: <https://www.bdut.org.ua/prava-dytyny/zakonodavstvo-ukrajiny-z-prav-dytyny/> (дата звернення: 01.04.2025)
3. Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.04.2025).
4. Лубінець Д. Грубі порушення прав дитини внаслідок збройної агресії проти України: загальний огляд – Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини(діти). Уповноважений Верховної Ради України з прав людини - Головна. URL: <https://surl.li/ejxpsi> (дата звернення: 02.04.2025).
5. Напередодні Дня захисту дітей Уряд ухвалив комплекс рішень, які стосуються удосконалення системи захисту прав дитини. URL: <https://surl.li/fuxbmx> (дата звернення: 04.04.2025).

6. Нові кроки у боротьбі з дитячою працею. Nestlé Україна. URL: <https://www.nestle.ua/media/newsandfeatures/children-labor> (дата звернення: 03.04.2025).
7. Cora Ripking, Franziska Breinfeld. YOUR CHILDREN'S RIGHTS. Berlin : Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend Referat Öffentlichkeitsarbeit, 2024. 92 p.
8. DRC: Thousands of Children Face Escalating Violence and Exploitation Amid Intensifying Conflict – Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict. Office of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict – Children and Armed Conflict. URL: <https://surl.li/atwiwe> (date of access: 03.04.2025).
9. Middle East latest: Israel is establishing a new military corridor across Gaza. AP News. URL: <https://surl.li/qgqsbt> (date of access: 03.04.2025).
10. Nalivayko L. R. Legal status of a child affected by war. Analytical and Comparative Jurisprudence. 2024. No. 4. P. 77–81. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.11> (date of access: 02.04.2025).
11. Overview. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/nigeria/overview> (date of access: 03.04.2025).
12. Philogene H. White couple who forced their adopted Black kids to work as slaves sentenced to over 100 years. Yahoo News. URL: <https://surl.li/eefclk> (date of access: 04.04.2025).
13. Yemen: Houthis Recruit More Child Soldiers Since October 7. Human Rights Watch. URL: <https://surl.li/kodjyj> (date of access: 03.04.2025).

Науковий керівник:
Джолос Сергій Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького